

Recenzja dysertacji doktorskiej

Mgr **Patrycji Szablowskiej**, pt. *Nauczyciel szkół wiejskich w interpersonalnych relacjach międzypokoleniowych* (*Village school teachers in interpersonal intergenerational relations*),

napisanej pod naukowym kierunkiem
prof. dr hab. Zdzisława Wołka oraz promotor pomocniczej dr Ewy Kowalskiej

W związku z Uchwałą Nr 1042 Senatu Uniwersytetu Zielonogórskiego z dnia 28 lutego 2024 roku w sprawie wyznaczenia recenzentów w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora Pani mgr Patrycji Szablowskiej a powołującą mnie na recenzenta pracy doktorskiej wyrażam swoją opinię na jej temat.

Badania dotyczące nauczycieli są współcześnie podejmowane dość często w naukach społecznych, choć z różnych powodów. Ta grupa zawodowa budzi ciekawość poznawczo-badawczą kilku dyscyplin naukowych. Od wieków byli uczący i nauczani. Rola nauczyciela zmieniała się w dziejach oświaty. Od dawnego pojedynczego nauczyciela-mistrza obecnie doszliśmy do grup / zespołów nauczycielskich edukujących w rozrastających się w czasie instytucjach oświatowych. Szkoła jako instytucja i organizacja, w tym funkcjonujący w jej przestrzeni Goffmanowscy aktorzy zmagają się z globalnymi kulturowo-ideologiczno-społecznymi zmianami i przemianami. Jak wskazuje socjolog Janusz Mariański – takie zjawiska jak dezinstytucjonalizacja, dyferencjacja społeczna, pluralizm społeczno-kulturowy i strukturalny indywidualizm przemieniają za Bergerem znany nam (tradycyjny) „świat losu” w nieokreślony (płynny) „świat wyboru”. Tradycyjna szkoła i jej nauczyciel – również – przechodzą przeobrażenia w (post)modernizacyjne placówki szkolne i ich gremia pedagogiczne.

Mgr Patrycja Szablowska podjęła ciekawy poznawczy temat środowiskowych i edukacyjnych uwarunkowań pracy i funkcjonowania współczesnych nauczycieli w perspektywie pokoleniowości. Cel teoretyczny i praktyczny jest badawczo znaczący, gdyż nauczyciele jak wskazują naukowcy i publicyści – są kategorią / grupą, w której odbijają się przemiany i problemy społeczne obecnej inteligencji. Jest to grupa (jeszcze) wzorcotwórcza (szczególnie w pewnych środowiskach) i odpowiedzialna za „wytwory” swojej pracy zawodowej i społecznej.

Praca doktorska podejmuje temat ważny z punktu widzenia pedagogiki społecznej z odniesieniami do pedeutologii oraz socjologii edukacji. Autorka podejmuje próbę ustalenia związków/zależności pomiędzy generacją nauczycieli szkół wiejskich a specyfiką przejawianych przez nich relacji interpersonalnych.

Doktorantka stawia pytanie – jak zwiększyć świadomość nauczycieli dotyczących relacji w ich grupie zawodowej zakładając fundamentalne ich znaczenie w funkcjonowaniu człowieka

w ogóle. Próbuje ona uzyskać odpowiedź w toku badań kwantytatywnych (procedury statystyczne) opierając się na paradygmacie (post)pozytywistycznym (normatywnym). Dobór losowy próby, metoda sondażu diagnostycznego, technika ankiety internetowej w ocenie autorki powinna w konsekwencji prowadzonej procedury badawczej doprowadzić do ustalenia znaczenia wytypowanych zmiennych niezależnych i zależnych na uwarunkowania osobowościowe, grupowe, generacyjne, czy środowiskowe w realnie realizowanej komunikacji interpersonalnej i międzypokoleniowej.

Recenzowana praca doktorska licząca 335 stron składa się z sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu tabel, wykresów i rysunków, załącznika z kwestionariuszem ankiety oraz załącznika z przykładami zastosowanych obliczeń.

Rozdział pierwszy (s. 8–45) wprowadza czytającego w uwarunkowania zawodu nauczycielskiego, jego roli społecznej, kwalifikacji, autorytetu i jego zmiennego postrzegania w przestrzeni i perspektywie społecznej. Zbiorowości ludzkie powołały do życia funkcje nauczycielskie w osobach kapłanów, magów, starszych, etc. – po współczesnego „dydaktyka instytucjonalnego”. Autorka przytacza cytaty znanych badaczy profesji nauczycielskiej wskazując na jej wieloznaczność. Przedstawia to tabela 1.1. i 1.2. wskazująca drogę do zawodu, status społeczny i rolę zawodową w danym czasie historycznym (dane opisowe w tabeli są pod jej koniec trochę wymieszane wskazując „nauczyciela” w ogóle i polskiego). Same zestawienie roli zawodowej nauczyciela w czasie i przestrzeni jest syntetyzujące. Zgodzić można się w przedstawionym materiale tekstowym z stwierdzeniami o szczególnej roli zawodu nauczycielskiego w kreowaniu zmiany, modernizacji społecznej i potencjału osobowościowego następnego młodego pokolenia – łącząc tradycję z teraźniejszością i nieznaną przyszłością. Odnosi się to zresztą do każdego czasu. Aby to czynić istotne są przedstawione przez Autorkę kwalifikacje zawodowe i określono kompetencje, które łączone są z wymiarem moralnym postępowania dydaktyków. Jak czytamy: kwintesencją kompetencji pedagoga mających wpływ na etyczny wymiar zawodu są kompetencje i umiejętności aksjologiczne oparte na znajomości i respektowaniu norm społeczno-etycznych, odpowiedzialności moralnej realizowanej w życiu zawodowym i prywatnym, jak również pozyskiwanie wiedzy. Wymiar moralny nauczyciela trudno skodyfikować prawnie, podobnie jak autorytet zadekretować (np. w filarach powagi, uwagi, rozwagi i odwagi nauczycielskiej) – na co wskazuje przytaczana autorsko literatura przedmiotu. W tym wypadku ważna jest również – podjęta przez autorkę – podmiotowość człowieka, u nauczyciela polegająca na autonomii w poznaniu i działaniu. Relacja podmiotowa kieruje nas ku pracy z uczniem i kontaktów z rodzicami. Wskazany model współpracy z rodzicami jest odzwierciedleniem realnych sytuacji społeczno-kulturowych w przestrzeni szkoły.

Rozdział drugi (s. 46–83) porusza definicyjne i teoretyczne kwestie dotyczące kategorii szkoły wiejskiej jako środowiska wychowawczego i zakładu pracy. Przez wielu socjologów instytucje są rozpatrywane jako „organizacje”, które składają się z urządzeń i związku instytucjonalnego (za Kazimierzem Z. Sową), które można nazwać instytucją w znaczeniu rzeczowym czyli organizacją. W rozdziale tym widziałbym pewien niedosyt tematyczny i autorsko-publicystyczny. Może w celu uporządkowania podjętej tematyki warto ustalić metodologiczne problemy systemowej analizy społeczeństwa, a w tym wypadku wskazywanych systemów społecznych. Używając pojęć instytucja, organizacja, placówka – jak

również struktura społeczna, grupa społeczna itp. warto było przywołać autorskie omówienia tematów według m.in. np.: J. Szczepańskiego, P. Rybickiego, J. Turowskiego, J. Sztumskiego, P. Sztompki, B. Szackiej, E. Babbiego, itd.

Również opis wsi współczesnej (pomimo, że jest tłem, ale szybko przekształcającym się) wymagałby tematycznego uzupełnienia o monografie m.in. np. J. Turowskiego, L. Kocika, M. Halamskiej, B. Fedyszak-Radziejowskiej, H. Podedwornej). Aktualne są tu również publikacje sygnowane obecnie przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN oraz Główny Urząd Statystyczny. Eksponowane w rozdziale wykresy miejscami wydają się przypadkowo dobrane datami. W podrozdziale o grupach społecznych może zdziwić przytaczanie informacji z podręcznika maturzysty, zważywszy, że w socjologii występują pozycje szczegółowo omawiające to zagadnienie – a autorsko wskazane powyżej.

Szkoła jako system społeczny od czasów T. Gołaszewskiego jest analizowana często (można również analizować: szkoła a system społeczny w nawiązaniu do A. Sawisz). Autorka podjęła się tego zadania uwzględniając w jej strukturze układ ról nauczycieli i uczniów, zadania realizowane przez grupę jednostek w określonych uwarunkowaniach prawnych (rys. 2.4.). Opis funkcjonowania szkoły w perspektywie norm, ról i kultury szkoły odwołujący się aktualnej literatury przedmiotu jest poprawny i wprowadza nas poprzez opis współpracy w przestrzeni szkoły do przyszłych opisywanych danych empirycznych. Na uwagę zasługuje ostatni podrozdział wskazujący zmieniającą się rolę i pozycję nauczyciela „wiejskiego”, który nie koniecznie już jest mieszkańcem lokalnej społeczności wiejskiej.

Rozdział trzeci (s. 84-106) omawia pokoleniowość w środowisku nauczycielskim. Wstępnie przedstawione są definicyjne pojęcia reprezentowane w literaturze polskiej. Może warto skrótowo ukazać myśli klasyków społecznych, np. M. Ossowskiej, J. Mikułowskiego-Pomorskiego, A. Kamińskiej, czy A. Kłoskowskiej na temat pokolenia, co prawda często w odniesieniu do kategorii młodzieży, którą traktuje się jako grupę społeczną – którą wyodrębnia się na podstawie obiektywnego kryterium społeczno-demograficznego (wiek); lub grupę pokoleniową za J. Colemanem – połączoną wspólnotą doświadczeń, która tworzy swą odrębną podkulturę, mieszczącą się w kulturze ogólnonarodowej i nie będącą w stosunku do niej w zasadniczej opozycji (tzw. podkulturowa „inność”) lub jako pokolenie, które klasyk K. Mannheim rozumiał jako kategorię historyczną, ale S. Eisenstadt jako grupę wieku.

Różne są wskaźniki wyodrębnienia pokolenia. Parafrazując Eriksona można powiedzieć, że indywidualna historia życia człowieka zderza się z Historią i tu można w czasie historycznym odnaleźć interesującą nas pedagogicznie pokoleniowość/generacyjność. Autorka na podstawie literatury przedmiotu charakteryzuje kolejne pokolenia analitycznie wyodrębnione we wspólne cechy osób urodzonych w czasie historycznym. Autorski opis jest barwny i poprawnie identyfikuje oraz analizuje materiał dostępny w literaturze socjo-ekonomicznej. Na uwagę zasługuje opracowana przez doktorantkę, w tym rozdziale tabela wskazująca czynniki generujące różnorodność pokoleniową. Wskazany opis służy ukazaniu pokoleniowości nauczycieli polskich. W literaturze najczęściej wskazywano na „wiekowość” tej grupy zawodowej. Ujęcie pokoleniowe jest bardzo ciekawe, szczególnie gdy odniesie się to do własnej osoby i przeżytych doświadczeń społeczno-zawodowych.

W rozdziale czwartym (s. 107-125) przedstawione są relacje interpersonalne jako podstawa dialogu międzypokoleniowego. Relacje interpersonalne stanowią podstawę każdego dialogu społecznego. A w społeczeństwie dialog pomiędzy generacjami jest ważnym elementem wszelkich międzypokoleniowych relacji nawiązywanych w każdym czasie i środowisku. Dialog międzypokoleniowy jest wyzwaniem, a zarazem nieuniknionym elementem życia społecznego. Doktorantka opisuje relacje interpersonalne w małej grupie zawodowej, których opis jest później wykorzystany do identyfikacji zależności w badanych grupach nauczycieli. Opis komunikowania się w szkołach typu wiejskiego [jak również chyba (wielko)miejskiego] koncentruje się na przekazywanej informacji, która jest percepowana w wyodrębnionych grupach w szkole. Autorka koncentruje się szczególnie na barierach w tejże komunikacji, przytaczając pedagogiczne badania tego problemu. Rozdział kończy tabela 4.1. opracowana na podstawie artykułu Marka Sikorskiego, tu szkoda, że autorka nie przywołała w tym wypadku pozycji Aleksandra Sztejnberga, jako podstawy jej budowy.

Rozdział piąty tzw. metodologiczny nakreśla podstawy badań własnych (s. 126-149). Doktorantka określa cel główny pracy oraz pięć celów szczegółowych; w kolejności dalszej stawia pięć badawczych problemów szczegółowych oraz tyle samo rozbudowanych hipotez badawczych, które mają zostać zweryfikowane między innymi w procesie testowania hipotez statystycznych.

Określone zmienne i ich wskaźniki w tabeli 5.1. są ogólnie poprawne. Niepotrzebnym jednak wydaje się określanie tych samych wartości zmiennych w zależności od wielkości zbioru, poziomu pomiaru i badania wpływu. Tu można zauważyć pewną nieścisłość klasyfikowania poziomu pomiaru. Cechę jakościową tylko stwierdzamy a ilościową mierzymy. Nie jest jasne dlaczego (s. 136/137) np. obraz własny nauczyciela jako uczestnika relacji raz występuje przy kategorii ilościowej a raz jakościowej. Zwrócona tu może być uwaga na budowę zmiennych w zależności od dyscypliny naukowej. Oparcie swoich dociekań na jednym (wszak ważnym) podręczniku akademickim zawęża identyfikację i interpretację wskazanej kategorii. Ta sama skala (kategoria) jest przypisana dla skali nominalnej i interwałowej (przedziałowej); podobnie wiek jest wskazany w skali porządkowej(rangowej) i stosunkowej (ilorazowej). W ostatnim przypadku podane kategorie nie są równoważne, co nie jest błędem może ale ma swoje konsekwencje obliczeniowe (tabela s.138–139).

Autorka przytacza dane (źródła) wtórne zawarte w różnych materiałach i raportach ale czasami brak w nich dat. Dane (źródła) pierwotne zostały zgromadzone w oparciu o kwestionariusz ankiety (internetowej) tzw. CAWI. Zbudowane narzędzie badawcze (aneks) liczy 61 głównych pytań, bez wyodrębnionej metryczki socjo-demograficznej. W metodologii najczęściej zwraca się uwagę, że metryczka narzędzia powinna znajdować się na końcu narzędzia badawczego (np. E. Babie, L. Gruszczyński...). Tu tak nie jest, co mogło mieć pewne konsekwencje opisane w literaturze metodologicznej. W kwestionariuszu ważna jest kolejność i budowa pytań; i tak. np. w pytaniu 6, 8, 10, 13, 39, 55, 59, 60 zastosowano układ skali-kafeterii nieadekwatny do opisu w literaturze przedmiotu (przetawione kategorie, nierównoważność skali (to nie do końca błąd, chociaż różna jest tego interpretacja w literaturze, ma swoją sensowność – dlatego warto wytłumaczyć czytelnikowi dlaczego?). Wskazane niedokładności w budowie skali mają swoje konsekwencje w budowie bazy danych (dekoder liczbowy dla wartości zmiennej) i opisowych obliczeniach statystycznych. Każdy kwestionariusz to

oczywiście *licentia poetica*. Autorka zastosowała do zadanych pytań skale pomiarowe, które potem umożliwiły weryfikację hipotez poprzez zastosowany model statystyczny (istotności i siły związku, współzależności). Oceniając technicznie kwestionariusz jako narzędzie badawcze można przy niektórych kafeteriach / skalach przywołać interkoreacje pomiędzy zmiennymi (wariantami), co mogłoby ukazać „wewnętrznie” pomiędzy nimi siłę i kierunek związku – szczególnie tzw. pokoleniowości lub wieku.

Stworzony kwestionariusz CAWI za pomocą formularza google wysłano na adresy dyrektorów szkół wiejskich. Losowo dobrano z pośród 6335 szkół wiejskich – 717 szkół do próby badawczej (próba ogólnopolska). Zwrotność próby to 504 wypełnione kwestionariusze. Nie ma informacji o preteście narzędzia. Błąd losowy próby trudny jest do oszacowania, a próba badawcza zrealizowana jest nieduża przy, założeniu losowania placówek a nie nauczycieli. Jest to efekt błędu systemowego, który warto brać pod uwagę opracowując schemat doboru próby.

Rozdział szósty (s. 150–258) omawiają zrealizowane badania, koncentrując się (podejście ilościowe) na wykryciu i wyjaśnieniu prawidłowości, które wykazuje przedmiot badań. Trochę błędnie poprowadzona jest numeracja podrozdziałów. Opis i analityczna, ale przede wszystkim statystyczna (statystyki opisowe, chi-kwadrat, współczynnik kontyngencji C) weryfikacja materiału dostarczyły odpowiedzi na postawione pytania badawcze i ocenę postawionych pytań i hipotez badawczych. Autorka dysertacji systematycznie w każdym z podrozdziałów stosuje najpierw opis i tabelaryczną lub wykresową identyfikację zjawiska, następnie analizę statystyczną i interpretację otrzymanego badawczego materiału pierwotnego. Szkoda, że autorsko (zbyt rzadko) nie odniesiono danych i własnych uwag/wniosków do przywołanej w części teoretycznej literatury socjo-psycho-pedagogicznej.

Doktorantka chce dowieść i opisać aktualne okoliczności podjęte w pytaniach badawczych. Zebrany materiał badawczy umieściła w kilkunastu tabelach (krzyżowych) oraz wykresach, zresztą bardzo czasami rozbudowanych. Technicznie można zwrócić uwagę na budowę tabel, która powinny redakcyjnie być ujednolicone jak w wydawnictwach naukowych. „Pstrokatność” tabelarycznego materiału statystycznego utrudnia a nie ułatwia jego percepcji. Wykresy (histogramy) czasami są przeładowane acz poprawnie ukazujące dane i zmienne, ale większość wykresów kołowych pomimo „kolorystyki” jest trudno czytelna (sprawa kafeterii / legendy).

Wnioski i uogólnienia. Analiza autorska wyników ukazuje charakterystykę osób badanych, po czym dokonano opisu i identyfikacji specyfiki relacji międzygeneracyjnych wśród badanych nauczycieli szkół wiejskich w Polsce. Autorski materiał badawczy umożliwił udzielenie odpowiedzi na pytania problemowe i weryfikację założeń przyjętych przed rozpoczęciem postępowania empirycznego. Dane pierwotne określiły związek pomiędzy generacją nauczycieli szkół wiejskich a specyfiką przejawianych przez nich relacji interpersonalnych.

Autorka łącząc wiedzę z literatury przedmiotu z danymi empirycznymi weryfikuje postawione problemy i hipotezy badawcze. Końcowy wykres radarowy jest również pewnym modelowym podsumowaniem cech badanych nauczycieli w szkołach wiejskich. Wnioski końcowe wynikające z materiału statystycznego wydają się poprawne i mogą posłużyć sformułowaniu przesłania mogącego znaleźć zastosowanie w zwiększeniu świadomości pedagogów dotyczących relacji w ich gronie zawodowym.

Co wyłania się z rozważań teoretycznych, z przeprowadzonych badań, z uzyskanego materiału badawczego i jego szczegółowej analizy? Wnioski badawczo-analityczne są wskazywane na końcu podrozdziałów i samym zakończeniu. Zapoznawszy się z dysertacją można konstatować, że doktorantka wykazała się wiedzą pedagogiczną i socjologiczną, która umożliwiła jej podjęcie tego tematu badawczego (w sumie jak wskazano interdyscyplinarnego). Oryginalność prezentowanego ujęcia wynika z przedstawienia materiałów publikacyjnych i raportów oraz ich interpretacji w rozdziałach teoretycznych.

Praca jest napisana na ogólnie dobrym poziomie metodologicznym. Deskrypcja (identyfikacja) faktów jest precyzyjnie powiązana z kontekstem ich występowania (analiza, interpretacja). Umiejętnie zweryfikowane zostały rozwiązane problemy naukowe i organizacyjne w trakcie badań i pisania dysertacji. Ważna jest analiza statystyczna, która pozwalała jednoznacznie przyjąć lub odrzucić założone hipotezy badawcze i je zinterpretować.

Treść pracy odpowiada tematowi a jej ogólny układ wewnętrzny nie budzi zastrzeżeń (może tylko „uściślone” mogły by być tytuły niektórych podrozdziałów badawczych). Analiza prowadzona jest w odniesieniu do modelu/teorii społeczno-pedagogicznych, ich sensu, pojmowania i możliwych odniesień teoretycznych i praktycznych. Identyfikacja zebranego materiału tworzy przejrzystą strukturę analizy. Dało to w sumie możliwość w zakończeniu pracy, ukazania merytorycznych związków pomiędzy analizowanymi konstruktami tworząc autorski model.

Strona językowa jest czytelna; właściwie bardzo trudno natknąć się w tekście na błędy stylistyczne lub techniczne (czasami wewnętrzna budowa tabel i wykresów), ustawienia redakcyjne tytułów/podtytułów w tekście względem tekstu, zbyt częste „izowanie”, rzadkie ale rozpoczynanie zdania od skrótu imienia, budzić może zastrzeżenia, które jednak nie umniejszają wartości całej pracy). Wskazać należy na sporą liczbę (369) przypisów w pracy, które czasami rezygnując z „mistrzów” przywołują cytowania z drugiej ręki. Bibliografia liczy 205 pozycji książkowych, 131 artykułów, 31 wskazanych stron internetowych oraz 9 aktów prawnych (bibliografia edytorsko powinna rozpoczynać się nimi). Uzyskane i przetworzone dane są prezentowane w 20 tabelach wynikowych, 68 wykresach i 12 rysunków.

Podsumowując całość należy zaznaczyć, że rozprawa doktorska Patrycji Szablowskiej jest pracą naukowo rzetelną oraz poznawczo oryginalną i jako taka wnosi wkład do rozumienia przemian pokoleniowych w polskiej oświacie, szczególnie szkolnictwie wiejskim. Istotna jest również refleksja pedagogiczno-społeczna i kulturowa nad kształtowaniem się obecnych stosunków interpersonalnych w szkołach wiejskich.

Stwierdzam więc, że przedstawiona rozprawa doktorska spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późniejszymi zmianami). Z pełnym przekonaniem rekomenduję wniosek o dopuszczenie mgr Patrycji Szablowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

